

Dr Anatolij Tkacz

Uniwersytet Humanistyczny „ZIGMU”

Ekonomiczne zachowanie gospodarstw domowych i wzrost ekonomiczny na Ukrainie

Transformacja poprzedniego systemu gospodarczego nie oznacza, że wszyscy członkowie społeczeństwa mają równe możliwości startu w nowych warunkach. Przeciwnie, różnice, które były właściwe przy gospodarce dyrektywnie-planowej, bardzo często powtarzają się w okresie transformacyjnym. Redystrybucja zasobów życiowych i zmiany w zachowaniu instytucjonalnym różnych socjalnych warstw ludności w okresie transformacyjnym realizują się w szybkim tempie. Zachowanie ekonomiczne określa się z jednej strony, aktywnością podmiotów gospodarowania, a z drugiej strony ilością akumulowanych dóbr i możliwością otrzymania bieżącego dochodu. W tym czasie zachowanie ekonomiczne gospodarstw domowych może mieć duży wpływ na wzrost ekonomiczny.

Ekonomika przejściowa zrujnowała zwyczajny układ życiowy członków domowych gospodarstw, tzn. wiele zwyczajów i zachowań. To znaczy, że dla utrzymania ochronnych funkcji gospodarstw domowych trzeba coraz więcej wysiłku i uwagi. Właściwością zachowania gospodarstw domowych jest przewaga krótkotrwałych celów. Dla większości celową funkcją w okresie przejściowym jest wyżywienie. Tak twierdzi R. Koyz. Według jego oceny, 70–80% gospodarstw domowych „wiąże koniec z końcem”, tzn. przejadają tyle aby nie wpadać w długi. O tym świadczą dane, odzwierciedlające strukturę wydatków gospodarstw domowych, w których przeważają wydatki na żywienie. Radykalne zmiany w środowisku instytucjonalnym prowadzą do uchwycenia skali problemu, zebrania informacji i zmniejszenia niepewności. Więc w ekonomice przejściowej gospodarstwa domowe mają mniejsze możliwości do utrzymania poziomu konsumpcji, niż na przykład, w rynkowej. Obniżenie poziomu dochodów pobudza członków gospodarstwa domowego do maksymalnego ekspozowania swojej pracy (umiejętności) na rynku pracy, w dwóch, trzech i nawet więcej miejscach zatrudnienia.

Jeszcze jedną właściwością zachowania gospodarstw domowych jest wzrastanie indywidualistycznych cech w zachowaniu. Imperatywem działania jest

przyznanie szczególnej wartości swobody osobowej, ograniczonej tylko konkurencją innych ludzi lub okoliczności. Tutaj przeważa „negatywna” norma, przybliżająca społeczeństwo nie do „smithowskiego” rynku, a do stanu walki „wszystkich przeciw wszystkim” opisywanego przez Gobbsa.

Szczególnie zwraca uwagę obojętność co do losu swego przedsiębiorstwa po prywatyzacji, która tylko formalnie zabezpieczyła większy udział we własności przedsiębiorstwa całemu zespołowi robotniczemu. Zmiana tego faktu jest ważnym zadaniem posttransformacyjnego etapu reform instytucjonalnych na Ukrainie.

W teorii zachowania gospodarstw domowych na rynku pracy przeważa punkt widzenia, że dokonują one optymalnego wyboru między dwoma „dobrami”: wolnym czasem i konsumpcją. Ponieważ dla nabycia drugiego „dobra” trzeba zarabiać pieniądze, to taki wybór dokonuje się między odpoczynkiem i pracą. Analiza instytucjonalna uwzględnia, że praca jest nie tylko źródłem finansowym dla nabycia dóbr spożywczych, ale i sposobem wejścia do konsumpcyjnej struktury społeczeństwa, aby „zająć określone miejsce w życiu”. Bezrobocie jest straszne, jest nie tylko zwężeniem możliwości konsumpcji, ale i społeczną degradacją. To znaczy, że rynek pracy pryncypialnie różni się od rynku dóbr spożywczych lub aktywów finansowych, o ile pełni on funkcje obustronnego działania społecznego między członkami gospodarstw domowych. Synteza podejścia neoklasycznego i instytucjonalnego pozwala wytłumaczyć połączenie spadku zatrudnienia i porównawczo wygaszania poziomu bezrobocia, tzn. fenomenu „skrytego bezrobocia”. Masowego zwolnienia pracowników nie byłoby, jeśli państwo przez swoją praktykę reagowałoby na problemy społeczne. Dlatego z jednej strony kierownictwo przedsiębiorstwa dąży do zatrzymania zespołu pracowników, z drugiej strony, robotnicy nie zwalniali się nawet przy znacznym obniżeniu realnej opłaty pracy. Takie działania podmiotów rynku z pozycji podejścia instytucjonalnego tłumaczą, że członkowie gospodarstw domowych zostali na swoich miejscach pracy, by nie stracić źródła dochodu. Takie podejście jest przyjęte w gospodarce niedoboru i nie uwzględnia właściwości środowiska ekonomicznego, w którym działają gospodarstwa domowe¹.

Jedną z właściwości sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych są nieregularne wynagrodzenia pracy. Tolerowanie praktyki niewypłacania wynagrodzeń dla pracowników tłumaczy się nie tym, że ono nie wpływa na sytuację robotników, a tym, że oni nie mają innego sposobu utrzymania się. Małe zabezpieczenie prawne, słabe i niesamodzielne związki zawodowe, naprężona sytuacja na lokalnych rynkach pracy – wszystko to daje minimum możliwości sprzeciwiania

¹ R. Kapelusznikow, *Zatrzymanie opłaty i zachowanie ekonomiczne: podejście mikroekonomiczne*, „Woprosy ekonomiki”, 9/2000.

się takiemu stanowi rzeczy. Najprostszy sposób reakcji na niewypłaty to zmiana miejsca pracy. Ale decyzja robotnika zależy nie tylko od nieregularnej wypłaty w miejscu jego pracy, ale i od tego, jakie są możliwości innych przedsiębiorstw, gdzie on mógłby znaleźć zatrudnienie. Jeżeli tam zaległości w wynagrodzeniach są jeszcze większe, nie ma sensu zmieniać pracy. Bardzo ważna jest lokalizacja przedsiębiorstwa. W takiej sytuacji zerwanie z zespołem pracowników też jest ważnym czynnikiem, osłabiającym decyzję odejścia z pracy. W końcu dominuje strategia oczekiwania: nadzieja, że dług firmy wobec pracownika będzie wyrównany, osiągnie się wiek przedemerytalny i możliwość otrzymania emerytury. To odpowiada teorii opłaty efektywnej, która postuluje istnienie dodatniego związku między wynagrodzeniem robotników i ich wysiłkiem pracy. Jeżeli firmy zmniejszają wynagrodzenie pracy, żeby zaoszczędzić koszty, to może dla nich okazać się stratą dodatkową, bo robotnicy będą pracować z mniejszą wydajnością.

Niski poziom i brak gwarancji otrzymania realnej płacy w podstawowym miejscu pracy powoduje dywersyfikację zatrudnienia członków gospodarstw domowych. Niskie płace powodują, że rośnie zatrudnienie nieoficjalne w handlu i w dziedzinie usług. Pośrednio o skali tej działalności świadczy fakt, że stan realny zabezpieczenia materialnego gospodarstw domowych w okresie przejściowym ocenia się wydatkami, a nie dochodem. Fenomeny „drugiego” i „trzeciego” zatrudnienia zajmują niemniej ważną pozycję w gospodarce przejściowej. Najczęściej takie zatrudnienie ma skrytą formę, co sprzyja ekonomice szarej strefy. Uważamy, że takie zachowanie jest racjonalne: członkowie gospodarstw domowych chcą mieć możliwie najwyższy poziom dochodu, ale wybrany sposób „drugiego” i „trzeciego” etatu nie jest optymalny z wielu powodów społecznych. Pierwszy powód – niski poziom infrastruktury informacyjnej na rynku pracy. Drugi powód – dostać taką pracę można tylko przez zaistnienie w jakiejś grupie nieformalnej².

W strukturze takiego zjawiska jak skryte bezrobocie, występują dwie podgrupy. W jednej cechą charakterystyczną jest przyjęcie takiego stanu, jak forma adaptacji do warunków rynkowych. Ludzie ci wykorzystują wolny, ale zaliczony do pracy czas na organizację swego drugiego i trzeciego zatrudnienia. Łączą oni dochody z głównej pracy z innymi dochodami, czują się lepiej usytuowanymi, zabezpieczonymi od bezrobocia. Przy wyborze typów działalności na pierwszym miejscu wymienia się handel towarami (32,9%), krawiectwo i ręczne roboty (12,2%) i usługi remontowo-budowlane (11,1%). Przedstawiciele drugiej podgrupy słabo adaptują się na rynku pracy. Odczuwają oni niskie dochody, niemożność znalezienia odpowiedniej pracy, niską zdolność konkurencyjną. Wymuszo-

² A. Olejnik, *W poszukiwaniu teorii instytucjonalnej przejściowego społeczeństwa*, „Woprosy ekonomiki”, 10/1987.

ne niepełne zatrudnienie przyjmują jak prawdziwą tragedię, boją się, że mogą całkiem stracić pracę.

Duże znaczenie dla poziomu życia gospodarstw domowych mają działki przyzagrodowe. Takie działki ma 66,1% gospodarstw domowych. 2/3 tych działek wykorzystują dla własnych potrzeb. Tak na przykład, 66,7% ziemniaków, spożytych w gospodarstwach domowych, wyprodukowano na własnych działkach. Przy tym w gospodarstwach domowych z dziećmi, z niezdolnymi do pracy członkami rodzin, źle zabezpieczonymi finansowo ten wskaźnik jest jeszcze wyższy.

Jeszcze jednym ważnym fenomenem działalności gospodarstw domowych na rynku pracy jest zmniejszenie liczby ludności aktywnej ekonomicznie. Teoria neoklasyczna tłumaczy ten fakt zwiększeniem pożyteczności odpoczynku względem pożyteczności spożycia. Z punktu widzenia instytucjonalizmu istoty tego fenomenu trzeba szukać w specyficznej roli rynku pracy³.

Jak mówiliśmy wyżej, bezrobocie „wyłącza” człowieka, a jeżeli jest on członkiem gospodarstwa domowego, to i samo gospodarstwo też – ze społecznych stosunków. Wynikiem tego wyłączenia ze struktury społecznej i niepowodzenia w próbie osiągnięcia wcześniejszego poziomu dochodów jest to, że niektóre jednostki tracą nadzieję na znalezienie pracy, przestają jej szukać i deprecjonują się. Gospodarstwa domowe, mające takich członków, w wyniku niepowodzeń na rynku pracy rozpadają się. Ten proces zmniejszenia liczby gospodarstw domowych w gospodarce wzrasta w miarę przedłużenia tendencji spadkowych i usilnych starań kierownictwa przedsiębiorstw mających na celu zachowanie malejących szans na trudnym konkurencyjnym rynku.

A więc analiza zachowania gospodarstw domowych na rynku pracy pozwala wyciągnąć wniosek, że ten rynek jest swego rodzaju „zderzakiem” przy wstrząsach makroekonomicznych i transformacyjnych, zabezpiecza na krótki czas „przystosowanie” gospodarstw domowych i ich członków do struktury społecznej społeczeństwa. Członkom gospodarstw domowych w krótkim czasie udaje się nie tylko zachować dawne miejsce pracy, ale i zająć nowe. Ale w wypadku przedłużenia i nasilenia spadku produkcji następuje przekształcenie ukrytego bezrobocia w jawne. Wzrasta liczba bezrobotnych, co wywołuje zmniejszenie liczby ludności ekonomicznie aktywnej i pauperyzację gospodarstw domowych. W 1995 roku liczba ludności zatrudnionej wynosiła 25,4 miliona, za to już w 2003 r. – 21,6 miliona⁴.

Istnienie niezależnych źródeł dochodów pozwala realizować funkcję konsumpcyjną gospodarstw domowych. Z drugiej strony świadczy o istnieniu w za-

³ J. Olsiewicz, *Instytucjonalizm – nowe panaceum dla Rosji?*, „Woprosy ekonomiki”, 6/1999.

⁴ I. Pietrowa I., *Zaostrzenie problemu skrytego bezrobocia*, „Ekonomika Ukrainy”, 3/1997.

chowaniu ekonomicznym gospodarstw domowych elementów właściwych zapobiegliwości samozachowawczej społeczności. Do nich zalicza się naturalny charakter działalności gospodarczej, kumulację działalności w pierwszym, drugim i trzecim sektorze gospodarki, co prowadzi niejednokrotnie do procesów destruktywnych wszystkich form specjalizacji i kooperacji podmiotów systemu ekonomicznego. Utrata statusu podmiotu w wyniku rozmaitych kierunków zachowania ekonomicznego uniemożliwia zwyczajną samoidentyfikację. Do tego przyczynia się stosunek między wykształceniem i poziomem dochodów. Wykształcenie nie gwarantuje pracy perspektywicznej. Praca nie gwarantuje dochodów, dlatego że odpłacanie ludzi z takimi samymi kwalifikacjami może być różne.

Rozpatrzmy właściwości zachowania gospodarstw domowych na rynkach dóbr. Teoria neoklasyczna wychodzi z tego, że gospodarstwo domowe ma określoną przewagę, wybierając towar, że ma finansowe ograniczenie i że dokonuje w tych warunkach wyboru, który zabezpieczy maksymalnie możliwą korzyść. Zgodnie z teorią instytucjonalną, gospodarstwa domowe zderzają się z takimi rodzajami ograniczeń zachowania optyimizującego, jak szum informacyjny. Dlatego konsumpcja gospodarstw domowych jest warunkowana tradycją, przyzwyczajeniami i rutyną, a nie optyimizacją. Teza ta w jeszcze większym stopniu nadaje się dla gospodarstw domowych przejściowej gospodarki. Obniżenie poziomu dochodów, liberalizacja cen i ograniczeniowa polityka finansowa doprowadziły do ograniczenia budżetów gospodarstw domowych. Wskutek tego ceny na dobra okazały się ważniejszym czynnikiem na rynku towaru, niż na przykład ich jakość. Liberalizacja importu – jeszcze jedna przyczyna szumu informacyjnego w przejściowej gospodarce. Jeszcze „wczoraj” gospodarstwa domowe znajdowały się w warunkach deficytu na towary niezbędne, a już „dzisiaj” zderzają się z ofertą zagranicznych rozmaitych towarów spożywczych, odzieży, obuwia, aparatury itp. W ten sposób gwałtowna liberalizacja zewnętrznego handlu stworzyła dodatkowe przeszkody dla optyimizującego zachowania gospodarstw domowych. Możliwość optymalnego wyboru zmniejszyła niedobory większości gospodarstw domowych, a więc niezaspokojenie wielu podstawowych potrzeb fizjologicznych. Wciąż jednak celem większości gospodarstw domowych jest przetrwanie. Dlatego ich działania na początkowym etapie „przejścia do rynku” zmierzały do zakupu maksymalnie tanich dóbr niezbędnych dla życia, o bardzo niskiej jakości. Stopniowo „biedne” gospodarstwa domowe przystosowały się do nowej sytuacji dużej ilości konsumpcji tanich towarów i nauczyły się je wykorzystywać. Oczywiście, stopień rozmiaru dezinformacji obniżył się. Pojawiło się zapotrzebowanie nie tylko na towar, ale i na jakość towaru.

Tym samym, „późniejszy” etap „przejścia do rynku” odróżnia się zachowaniem gospodarstw domowych, zawierającym elementy optyimizacji, kształtowaniem konsumpcyjnych nawyków.

Wzory zachowań konsumpcyjnych mają wpływ na zachowanie bogatej części gospodarstw domowych. W ramach tej grupy ustanowiły się normy zachowania, w której zakupy towarów „prestizowych”, „pozycyjnych” stały się koniecznością.

W wyniku analizy zachowania gospodarstw domowych na rynku dóbr można wyciągnąć następujące wnioski. Liberalizacja cen i zewnętrznego handlu, a także restrykcyjna polityka finansowa przeszkodziły optymalizacji wyboru gospodarstw domowych na konsumpcyjnych rynkach. „Nowe biedne” gospodarstwa domowe niekiedy w ogóle nie podejmowały decyzji, działając na rynku, a „nowe bogate” były zmuszone poddać się zwyczajom konsumpcji demonstracyjnej. O ile obiektami konsumpcji demonstracyjnej są rozmaite zagraniczne dobra, takie zachowanie „nowych bogatych” wpływało negatywnie na rozwój przemysłu krajowego. Negatywnie wpływało i zachowanie „nowych biednych”, dlatego że nabywali oni towary o niskiej jakości. Tym samym analiza powyższych aspektów zachowania gospodarstw domowych pozwala wysnuć wnioski, że takie zachowanie doprowadziło do spadku popytu na wiele towarów przemysłu krajowego i obniżenie wymagań co do ich jakości.

Właściwości zachowania ekonomicznego gospodarstw domowych w ekonomice przejściowej świadczą, że działania podmiotów gospodarki w procesie dążenia do celu socjalno-ekonomicznego są połączeniem elementów zachowania właściwego różnym systemom ekonomicznym. Proponujemy dla oznaczenia tej właściwości używać termin synkretycznie-heterogeniczne formy zachowania. Termin ten określa zachowanie ekonomiczne w przejściowej gospodarce jak połączenie różnorodnych elementów różnych typów zachowania: naturalnie-gospodarczego, przemysłowego, post-przemysłowego. Ugruntowanie tej myśli znajdziemy w ekonomice porozumień (uzgodnień), według której przejściowe społeczeństwo składa się z wielu różnorodnych instytucjonalnych podsystemów „światów”⁵. Teoria porozumień proponuje tezę, że wszystkie indywidua zdolne są działać w różnych „światach”. To znaczy, że to samo indywiduum kolejno włącza się do rynkowych transakcji, ale oddziela się od kontrahentów i obiektów, którzy biorą udział w tych transakcjach; potem korzysta ze stosunków tradycyjnych, przyjmując obowiązki według tradycji i norm lokalnych. Wskutek tego odbywa się ciągle przemieszczanie z jednego stanu do drugiego, co warunkuje nieokreślone cechy jakości i przeszkadza rozgraniczyć różnorodne typy zachowania⁶. Dlatego kryterium klasyfikacji ekonomicznego zachowania to nie sposób, ale skuteczna adaptacja w nowych warunkach, która wyraża się w dynamice dochodów. Na podstawie tego kryterium możemy określić dwa ty-

⁵ *Współczesny słownik ekonomiczny*, [w:] Ułożył B. Rajzberg, I. Lozowski, E. Starodubcewa – 2. wydanie M.: Infra – M., 1999, s. 479.

⁶ D. Stiglitz, *Dokąd prowadzi reformy?*, „Woprosy ekonomiki”, 7/1999.

py zachowania. Z punktu widzenia mikroekonomii kardynalna różnica między pierwszym i drugim typem zachowania gospodarstw domowych polega na poziomie dochodów.

Ekspansjonistyczny typ zachowania. Gospodarstwa domowe o tym typie zachowania posiadają względnie duży zapas zasobów, mających znaczenie w gospodarce transformacyjnej. Do tych zasobów należą: zdolności dopasowania się do warunków biznesu, zawodowe przygotowanie i przedsiębiorcze stosunki. Przy dążeniu do swego celu ekonomicznego ten typ orientuje się przede wszystkim na własne siły i możliwości, wymagając od zewnętrznego środowiska tylko jednego – stabilności. Według swego statusu socjalno-zawodowego są to przedsiębiorcy, pracownicy struktur komercyjnych, kierownicy wyższej i średniej rangi. Takie gospodarstwa domowe przeważnie nie angażują wszystkich swoich aktywów tylko w jeden sektor, a starają się je rozdzielić, żeby otrzymać optymalną równowagę między ryzykiem i oczekiwanym korzystnym efektem. Rodziny wkładają jakąś część zasobów w sektor domowy. Ale te wkłady nie bardzo wpływają na ich dobrobyt. Nawet w tych wypadkach, gdy zebrane na działce przyzagrodowej lub willi podmiejskiej produkty lub własnoręcznie wykonane przedmioty przynoszą pozytywny efekt ekonomiczny, to nie mają decydującego znaczenia. Dla tych rodzin ważniejsze jest zwiększenie dochodów w sektorze rynkowym.

Inercyjny typ zachowania. Dobrobyt rodzin, należących do tego typu, nie zależy od dochodów zdobytych dodatkowo. Członkowie tych rodzin ogólnie są robotnikami, pracownikami państwowych instytucji, a dodatkowe środki do życia, które są potrzebne ponad minimum, zdobywają własnym sposobem. Przedstawiciele tego typu nadal oczekują na paternalistyczną pomoc państwa dla zaspokojenia potrzeb. Z punktu widzenia posiadania zasobów takie zachowanie ma dwojakie znaczenie. Z jednej strony gospodarstwa domowe mają znaczną ilość zasobów, z drugiej – te zasoby nie mają dużej wartości w ekonomice przejściowej. Pozytywne efekty ich wykorzystania można otrzymać tylko w sektorze domowym. Łączne dochody z tych rodzinnych aktywów nie zawsze mogą nawet pokryć wszystkie wydatki. Realizacja zachowania ekonomicznego tego typu proponuje zastąpienie rynkowych towarów i usług domową produkcją. Jeżeli celem pierwszego typu zachowania w sferze konsumpcji jest wzrost rynkowej części potrzeb rodziny, to drugiego – optymalizacja potrzeb rynkowych.

Analiza właściwości zachowania podmiotów gospodarowania w warunkach transformacji rynkowej świadczy, że głównym kryterium reform i jednocześnie warunkiem ich wprowadzenia jest zmiana zachowania głównych podmiotów gospodarowania i jego dopasowanie do rynkowych warunków gospodarstwa. Zachowanie ekonomiczne podmiotów gospodarowania w gospodarce przejściowej ma swoje właściwości w porównaniu z zachowaniem podmiotów w sys-

temie rynkowym. Jednak główne ogniska oporu wobec rynku znajdują się nie w zakresie przedsiębiorstw, ale w sferze legislacji. Stąd brak regulacji prawnej i orientacja na utrzymanie przywilejów i renty. Przy wprowadzeniu reform często brak jest reakcji ze strony podmiotów gospodarowania. Międzynarodowe organizacje finansowe udzielając rekomendacji dla reform instytucjonalnych, jaki podczas ich wprowadzenia nie brały wcale pod uwagę ludzkiego czynnika, albo tylko o światowym znaczeniu. Oczywiście, że trzeba się z tym liczyć, ale reformy przeznaczone są dla konkretnych ludzi i powinny brać pod uwagę specyfikę ekonomiczną i społeczne warunki kraju. W krajach ze stabilną ekonomiką mają miejsce trwałe stosunki w zachowaniu podmiotów gospodarowania na zmianę makro- i mikroekonomicznych elementów. W przejściowej ekonomice działa proces formowania norm zachowania ekonomicznego pod wpływem makro- i mikroinstytucjonalnych przekształceń. W procesie ewolucji systemowej zachodzi samoorganizacja systemu ekonomiki, w której przebudowa lub rekombinacja form instytucjonalnych łączy się z utworzeniem absolutnie nowych. Ciągły ruch, oddalający system ekonomiczny od starych zasad, charakteryzuje się rosnącą potrzebą tych zmian: w gospodarce ujawniają się znaczne rezerwy wzrostu przedsiębiorstwa, a wiele podmiotów gospodarowania znajduje zdolności do kształcenia się. Zmiany w formalnych i nieformalnych instytucjach potęgują, modyfikują zachowanie modelowe rozwoju. Ale jednocześnie w przejściowym systemie zauważamy transformacyjną recesję, wywołaną nieprognozowanymi przedtem zjawiskami, pochodzącymi od specyficznych warunków starego systemu: wzrostu zadłużenia, ochronnie-adaptatywny charakter zachowania produkcji. Tradycyjna instytucjonalna spuścizna pozwala zatrzymać w zachowaniu podmiotów gospodarowania takie elementy jak budżetowe ograniczenia, paternalistyczne stosunki z państwem itp.

Zachowanie ekonomiczne niektórych podmiotów w ekonomice przejściowej jest ukierunkowane na realizację interesów i potrzeb nie całego społeczeństwa, ale poszczególnych grup. Swobodna i odpowiedzialna działalność obywateli nie może być bezbłędna i niezaprzeczalna. Ale tylko w niej i dzięki niej są możliwe realne posunięcia w mentalności ogólnej masy społeczeństwa. J. Stiglitz ma rację – ludzie powinni odgrywać aktywną i konstruktywną rolę w transformacji samych siebie.

Właściwościami zachowania ekonomicznego gospodarstw domowych są: przewaga krótkotrwałych celów nad długotrwałymi; konsumpcja jako główna strategia zachowania ekonomicznego przeważającej masy podmiotów gospodarowania; przeprowadzenie większej części działalności w „szarym” sektorze; naturalizacja gospodarczych stosunków; orientacja w zachowaniu ekonomicznym na system oficjalnych związków i norm.

Strategia wdrożeniowa reform instytucjonalnych doprowadziła do tego, że imperatyw zachowania, któremu powinny podlegać struktury władzy, nie jest

takim dla samych podmiotów gospodarowania. Istnieje podwójny standard zachowania ekonomicznego, który przejawia się w realnym zachowaniu ekonomicznym, i w kontekście instytucjonalnym.

W warunkach przejścia od transformacji rynkowej do stabilnego wzrostu ekonomicznego na Ukrainie głównymi zasadami polityki ekonomicznej powinny być następujące:

- zabezpieczenie przejrzystości polityki ekonomicznej, rozwój struktur ekonomicznych, jako ważny warunek zmiany w środowisku instytucjonalnym, właściwy dla ekonomiki rynkowej;
- podejście do przekształcenia ma być umiarkowane radykalne i orientowane na stabilność warunków gospodarowania. Jednym z warunków stabilizacji są gwarancje dotrzymania kontraktów ze strony państwa;
- przy wariacie wdrożeniowym formowania ekonomiki rynkowej zachowania państwo ma duże znaczenie dla zmiany zachowania ekonomicznego podmiotów gospodarowania.

LITERATURA

- Kapelusznikow R., *Zatrzymanie opłaty i zachowanie ekonomiczne: podejście mikroekonomiczne*, „Woprosy ekonomiki” 9/2000.
- Olejnik A., *W poszukiwaniu teorii instytucjonalnej przejściowego społeczeństwa*, „Woprosy ekonomiki” 10/1987.
- Olsiewicz J., *Instytucjonalizm – nowe panaceum dla Rosji?*, „Woprosy ekonomiki” 6/1999.
- Pietrowa I., *Zaostrzenie problemu skrytego bezrobocia*, „Ekonomika Ukrainy” 3/1997.
- Współczesny słownik ekonomiczny*, [w:] Ułożył B. Rajzberg, I. Lozowski, E. Starodubcewa – 2. wydanie M.: Infra – M. 1999 – 479 str.
- Stiglitz D., *Dokąd prowadzą reformy?*, „Woprosy ekonomiki” 7/1999.
- Ukraina w cyfrach w 2000 r.: Krótki poradnik statystyczny [w:] W redakcji O. Osaulenka – K.: Technika – 2001 r. – 256 str.

Economic Behavior of Households and Economic Growth in Ukraine

Summary

Characteristics of economic behavior of households under the conditions of transitional economy are studied: the domination of short-term goals over long-term ones; survival – as the key strategy of economic behavior of the prevailing economic agents; shadow sector activities; naturalization of economic relations; focusing on the system of informal relations and standards.

Basic principles of the national economic policy are analysed: the transparency of economic policy, the improvement of business education, the government guarantees of executing of contracts.